

Бугерко Я.М.
м. Ялта

РЕФЛЕКСИВНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК ГАЛУЗЬ СУЧАСНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

У статті розглядається специфіка метатеоретичних досліджень як особливої форми рефлексивності наукового знання. Показано, що накопичення, диференціація та інтеграція знань через рефлексію створює певний «метарівень» наукової свідомості, на якому відбувається відмова від злитих стереотипів мислення, а організація наукової діяльності перебудовується таким чином, що дає змогу перейти від сциєнтиалістської парадигми до ширшого поняття рефлексивної культуродигми.

На основі аналізу розвитку філософсько-психологічних досліджень з рефлексивної проблематики показано особливості трансформації рефлексивно-психологічних досліджень в особливу галузь гуманітарного знання — рефлексивну психологію. Визначено принципові умови та об'єктивні фактори зазначеного процесу, зокрема такі, як різке та інтенсивне зростання публікацій у наукових виданнях, виникнення наукових і науково-практичних конференцій з нової предметної проблематики, широкі впровадження у різні сфери соціальної практики (управління, охорону здоров'я, освіту) методичних розробок, що ґрунтуються на засадах рефлексивної психології.

Показано етапи інституалізації рефлексивної психології, перетворення її з наукового руху, яким вона стала в останній третині ХХ ст., в наукову дисципліну.

Ключові слова: рефлексивна психологія, практика рефлексування, рефлексивно-методологічний підхід, рефлексивна культуродигма.

Постановка проблеми

Дослідження рефлексивної проблематики — стратегічно важливий напрям для окреслення загальних перспектив розвитку сучасної науки та розв'язання низки практичних завдань. Евристична цінність і фундаментальна значущість зазначеної категорії у науковому плані пов'язана із зміною домінант каузального підходу на домінанту телеологічного підходу, з міждисциплінарною інтеграцією при побудові нових способів і засобів моделювання і методологічною підтримкою різного роду соціальних суб'єктів та утворень, із створенням нових парадигм інтеграції різномірних знань.

Рефлексія як наукова категорія має досить складну історію, її проблематика у своєму розвитку зазнала певних якісних змін та аналізувалася в руслі практично всіх філософських і психологічних напрямів під час пояснення суб'єктивного й об'єктивного проживання життя. Інтенсивні дослідження рефлексії як спеціальної наукової проблеми в різних предметних сферах і парадигмальних контекстах почалися лише у 60–70-х роках ХХ ст. Основні етапи розвитку уявлень про рефлексію простежені Г. Антиповим, В. Бажановим, І. Паденком, А. Огурцовим, В. Розіним, І. Семеновим, О. Сурмовим, які природно звертаються до поглядів Сократа, Платона, Демокріта, Локка, Лейбніца, Канта, Фіхте, Гегеля.

Варто зазначити, що в сучасній психології та суміжних з нею дисциплінах питання рефлексивної проблематики розглядаються в найрізноманітніших аспектах. Це зумовлено багатозначністю змісту, з якого вирізняються численні предмети, на які спрямовується рефлексія (знання, поняття, уявлення, почуття, переживання, ставлення, бажання, цінності, смисли тощо), а також відмінними методологічними підходами дослідників [2, 6]. Загальноувизнаний комплексний та міждисциплінарний статус проблеми рефлексії передбачає багатомірність і різноякісність її досліджень. Так, вона вивчається психологією (передусім в аспекті дослідження механізмів самосвідомості та функціонування рефлексивних процесів), теорією управління (у розрізі прикладних рефлексивних технологій і стратегій прогнозування розвитку складних соціальних систем), етикою (у форматі розкриття рефлексивних засад морального вибору), прикладною математикою (у площині математичного моделювання рефлексивних процесів), а також такими новими напрямками психологічної науки, як евентологія (теорія випадкових подій), синергетика (інтеграція наук), ергономіка (системно-діяльна науково-практична дисципліна), евристика (область духовної діяльності).

Все більшого значення надається питанню з аналізу форм наукової діяльності, головної рефлексії її засобів та цілей, а також рефлексивному аналізу пізнавальної творчості, рефлексії змісту науки та міждисциплінарних досліджень, рефлексії створення моделей надскладних об'єктів, проектування і констру-

вання соціальних систем, рефлексії засобів інтеграції досліджень та їх результатів тощо. Завдяки роботам В. Бажанова, Г. Копилова, В. Лекторського, А. Огурцова, М. Розова, В. Швирьова, відстежено специфіку метатеоретичних досліджень як особливої форми рефлексивності знання, розкрито механізми виникнення рівнів самопізнання сучасної науки, запропоновано типологію рефлексивності наукового знання. Бачачи уявляється питання рефлексивності чи, точніше, саморефлексивності наукового знання, яке розглядається як самозверненість, наявність у ньому механізмів і норм свідомого контролю над процесом зростання і функціонування знань.

У практичному плані основний пласт досліджень рефлексивної проблематики пов'язано з подоланням «безсуб'єктності» у соціальних системах, з розробленням принципово нових технологій підтримки індивідуальних і групових суб'єктів діяльності, зі зміною в освіті переважання наукових знань на домінуванні розвитку рефлексивних процесів і здібностей [3, 97].

Однак уявлення про рефлексію, які на сьогодні прийняті у філософії та психології, не завжди адекватні не лише науковій рефлексії, а й власному рефлексивному призначенню. Тому ретроспективний аналіз особливостей розвитку рефлексивних знань, систематизація різних підходів, напрямів, поглядів стосовно сутності рефлексії потребують окремого детального дослідження.

Зростаюча складність концептуальних побудов, засобів і методів психологічного дослідження не лише вимагає використання рефлексивно-методологічного підходу до їх аналізу, виокремлення принципів і норм їх життєдіяльності, розкриття неясних передумов, системних і цілісних характеристик. Тому метою статті — на основі аналізу розвитку філософсько-психологічних досліджень з рефлексивної проблематики, узагальнення рефлексивно-психологічних, рефлексивно-акмеологічних і рефлексивно-педагогічних пошукувань у сфері вивчення рефлексії показати особливості трансформації рефлексивно-психологічних досліджень в особливу галузь гуманітарного знання — рефлексивну психологію.

Виклад основного матеріалу

Філософія та психологія звертаються до найвищих феноменологічних рівнів людського існування, використовують ідею залежності буття, його наповненості світовими відношеннями, на основі чого людина реалізує свою спроможність до рефлексування. Однак при цьому досить часто здійснюється відірвання світу від особистісного плану буття, в результаті чого, на думку В. Роменця, «зовнішня реальність, що існує сама собою, залишається порожньою абстракцією, а замкнений у собі особистісний світ — мертвим, застиглим явищем» [8, 15].

Важливим фактором розвитку сучасної психологічної науки є комплексність, міждисциплінарність та системність її досліджень, звернення до проблем ефективної організації та самоорганізації наукового знання, що неможливе без усвідомлення рефлексивних механізмів і норм його функціонування. Власне, якщо навіть вивчення таких основоположних феноменів людської психіки, як творчість, мислення, довільність, самосвідомість, засвідчує певний метарівень психології, її здатність до рефлексивного переносу фокусу уваги з об'єкта дослідження на засоби і знаряддя його вивчення, з обґрунтування певного фрагмента знання на виявлення факторів, які сприяють найоптимальнішому функціонуванню і саморегуляції всіх ланок наукової діяльності. Все більшої вагомості в системних дослідженнях набуває фактор-умова виходу дослідника в рефлексивну позицію, коли через звернення до різного роду концептуальних міркувань і систем, що належать до різних рівнів пізнання, стає можливим розкриття тих неясних передумов, законів руху, логіки розвитку як самих наукових теорій, так і прихованої сутності предмета дослідження, що дає змогу диференціювати психічне, конституювати його як предмет наукового пізнання.

Складність, багатопластовість і розгалуженість сучасної науки, на думку В. Бажанова, передбачає розширення рефлексивності наукового знання на внутрішньотеоретичну, метатеоретичну, міждисциплінарну, загальнонаукову і філософсько-методологічну рефлексію. У цьому аналітичному форматі слушним видається зауваження науковця стосовно того, що сучасне наукове пізнання припускає не тільки «переливи» однієї форми рефлексії в іншу, що охоплює велику предметну галузь, а й збагачення її типу. Так, якщо внутрішньотеоретичний тип рефлексії фактично співпадає з процедурою внутрішнього теоретизування, то на метатеоретичному рівні відбувається своєрідне «подвоєння» знання, розщеплення його на

об'єктне і метатеоретичне, а на рівні філософсько-методологічної рефлексії пізнавальна діяльність «випускає» механізм самозвернення й аналізу власних підстав у контексті відмінному і (або) ширшому, тобто міра об'єктивності істини [1, 86]. Така особливість вищих рівнів рефлексії відкриває перспективи розширення у предмет задля його критичної перебудови і переосмислення, так само як і отримання нових знань про цей предмет. А тому, на думку В. Бажанова, в кожному випадку філософсько-методологічної рефлексії виникає у відповідь на запит з боку конкретно-наукового знання, вона спрямована на досягнення за спільністю, фундаментальністю і походженням його «больові точки» (аналіз яких здатний змінити структуру теоретичної системи). Рефлексія вступає у свої права там, де існує дефіцит розуміння (і у цьому сенсі рефлексія і розуміння допоміжні [1, 87]. Іншими словами, досягнення філософсько-методологічної рефлексії перед наукою можна висловити так: вона навчає науку самопізнанню і самосвідомості й здатна змалювати контури реально об'єктивної стратегії пізнавальної діяльності.

Теоретична психологія, постаючи методологічною основою психологічної думки, неможлива без саморефлексії. Більше того, остання становить її предмет: виробляє категоріальну систему науки, зокрема «протопсихологічні, базові, метапсихологічні категорії, пояснювальні принципи (детермінізму, системності, розвитку) та ключові проблеми, які виникають на історичному шляху розвитку психології, а також саме психологічне пізнання як особливий рід діяльності» [6, 5]. У процесі рефлексії наукового знання дослідники стикаються із зовсім новою формою рефлексії — так званою рефлексією «другого порядку», об'єктом якої служить не реконструкція психічного світу особистості у певних наукових уявленнях, а самі ці уявленні як один з предметів інтелектуальної творчості вчених, коли «думка повертається на саму себе з метою справитися із абсолютно особливим завданням — пояснити свої джерела, можливості і долю» [6, 490]. «Професіонал на більш високому рівні не може уникнути рефлексії. І чим вищий рівень професіоналізму, тим більшою мірою рефлексивна складова передбачає успішність ефекту, але лише тоді, коли ця рефлексія організована, коли все упорядковано і достатньо зібране» [5, 25].

Особливістю сучасних досліджень у різних галузях знань як психології, так і соціології, політичних наук, військової справи, економіки та ін., на думку В. Лелського, є те, що все більше дослідників і практиків в різних галузях, часто не усвідомлюючи цього, виявляються залученими в рефлексивні дослідження і використання відповідної системи понять, оскільки при дослідженнях виникає потреба не тільки описувати в об'єктивних термінах матеріальний, фізичний аспект системи, а й внутрішній, суб'єктивний аспект.

Все більшого значення набуває конкретно-науковий рівень дослідження рефлексії. В. Бажанов говорить про методологічне дослідження рефлексії, яке стосується «інтимних механізмів пізнавального відношення, в якому суб'єкт отримує знання принципово нового — у відомому сенсі самовіднесеного — типу. Завдяки цьому, мислення стає ніби нелінійним, таким, що відповідає способу мислення «другої похідної». Саме самовіднесеність знання служить цементуючою основою, яка додає складній системі самопізнання науки статус чинника, відповідального не тільки за впорядкування, реорганізацію й аналіз підстав знання, а й фактора, який сприяє найоптимальнішому функціонуванню і саморегуляції всіх ланок наукової діяльності (що особливо яскраво виявляється у сфері фундаментальних досліджень)» [1, 79].

Довгий час рефлексія використовувалася лише як пояснювальний принцип, інтерпретаційний та категоріальний засіб для обґрунтування теоретичних концепцій психічного розвитку (праці Б. Ананьєва, П. Блонського, Л. Віготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна). Лише на межі 60–70-х років В. Лефевр, Г. Щедровицький пропонують побудувати певне наукове знання про рефлексію, обґрунтовують необхідність і актуальність науково-методологічного її вивчення в опозиції до традиційного філософсько-описового аналізу, задають рефлексію як предмет наукового дослідження і знання.

Накопичення, диференціація та інтеграція знань про рефлексію створює певний «метарівень» наукової свідомості, на якому відбувається відмова від звичних стереотипів мислення, а організація наукової діяльності перебудовується таким чином, що дає можливість перейти від сциенталістської парадигми до більш широкого поняття рефлексивної культурадігми.

Під поняттям «культурадігма» С. Степанов розуміє «всеосяжний і цілісний взірць («дигме» або

наукового мислення і дії, який не тільки пов'язаний зі структурою та тенденціями розвитку провідної сфери в тій або іншій науковій сфері, а й із сучасною соціокультурною ситуацією, а значить, і з усіма загальнолюдською культурою в цілому» [10, 8]. Виникнення рефлексивної культурадігми в психології, на думку вченого, характеризується не тільки онтологічними перетвореннями, а й зрушеннями в епістемологічній культурі сучасної психології. Це засвідчує ту нову методологічну ситуацію, яка склалася у психології і яка обумовлена зміною суцесивно-діахронічного (поступального) і послідовного способу розширення дисципліно-гуманітарного (поступального) способу пізнання (поступально-синхронічний (лавиноподібний) спосіб. Саме тому в останні 2–3 десятиліття як в самій психології, так і в інших сферах суспільно-гуманітарних наук виникло багато нових науково-практичних напрямів (наприклад, еволюційна психологія, синергетика, діанетика, ергономіка, деонтологія, едаскологія, віртуалогія, комунікативна психологія, іміджологія та ін.) [10, 13].

Щоб проаналізувати розвиток психологічних досліджень рефлексії, то видно вплив на розробку теоретичних, методичних та експериментальних напрацювань методологічних орієнтацій різних напрямів — природничо-наукової, інженерно-технологічної, формально-консциєнтальної, гуманітарно-культурологічної, системно-методологічної. С. Степанов кваліфікує характер взаємодії цих орієнтацій, як синхронічний тип, коли дослідження, які ведуться з різних методологічних позицій, співіснують одночасно. Уважимо, що вони виявляють генералізуючу дію один на одного як в теоретико-методичному, так і в експериментально-прикладному планах. Саме цим пояснюється лавиноподібне зростання кількості наукових досліджень з психологічних досліджень рефлексії в останнє десятиліття.

Розвиток рефлексивно-методологічного підходу в психології привів до зародження й інституалізації такого її напрямку, як рефлексивна психологія, забезпечив їй потрібну теоретико-методичну базу, зокрема, у вигляді концепції рефлексотехнології та рефлекспроекування М. Алексєєва, ігоререфлекски І. Семенова, рефлекспрактики С. Степанова. В останній третині ХХ ст. істотно збільшилося коло наукових напрямків, які певним чином пов'язані з феноменом рефлексії. Так, продовжуються подальші емпіричні дослідження науки як системи з рефлексією науковою школою М. Розова. В дослідженнях його послідовників та учнів розробляються різні аспекти філософсько-методологічного і соціально-культурологічного аналізу рефлексії.

Важливим внеском у дослідження зазначеної проблеми є напрацювання наукової школи логіки й методології інтелекту І. Ладенка. На першому етапі своєї становлення основна її увага зосереджувалася на вивченні рефлексії в контексті проблематики управління інтелектуальними системами, на другому — у співробітництві з методологічною школою рефлексії М. Алексєєва, досліджувались аспекти рефлексивно-методологічного проектування освіти, на третьому — спільно із напрацюваннями школи І. Семенова одержано цікаві результати у форматі філософсько-психологічних проблем взаємозв'язку рефлексії та творчості, рефлексивно-педагогічного забезпечення практики інтелектуального консультування й професійної освіти. Результатом четвертого етапу стала організація під керівництвом академіка І. Ладенка Інституту інтелектуальних інновацій і проблем консультування та діяльності Наукової ради із філософсько-педагогічних проблем освіти Росії. «Ці структури забезпечили інституалізацію міждисциплінарного вивчення рефлексії, впровадження її результатів у соціальну практику і наукову трансляцію в низці аналітичних та загальнонавчальних видань» [9].

Отже, в кінці ХХ ст. виник міждисциплінарний «рефлексивний рух», який чинить істотний вплив на формування концептуальних підходів різних сфер знань — філософії, соціології, психології, педагогіки. Різномасштабність та багатопластовість досліджень рефлексивної проблематики призводять, з одного боку, «до поділу рефлексивних досліджень на окремі підходи, коли втрачалася єдність рефлексії як багатогранного феномена (хоча поняття рефлексії і було введено для подолання частковості окремих психологічних знань)» [4, 33], а з іншого — до інституалізації рефлексивної психології, перетворення її з наукового руху (яким вона стала в останній третині ХХ ст.) в наукову дисципліну. Зазначений процес, на думку І. Семенова, можливий за двох принципових умов — інформаційної (публікаційно-комунікативної) і соціальної (інституційно-дисертаційної) [7].

Критичний аналіз трансформації рефлексивно-психологічних досліджень в особливу галузь гумані-

тарного знання — рефлексивну психологію, проведений зазначеним ученим, дав змогу констатувати наявність таких об'єктивних показників даного процесу, як, по-перше, різке та інтенсивне зростання публікацій у наукових виданнях; по-друге, виникнення наукових, а в подальшому і науково-практичних конференцій з нової предметної проблематики та їх поширення із московських наукових центрів в інші регіони і, навіть, країни, по-третє, широке впровадження у різні сфери соціальних наукових центрів і, навіть, освіти) організаційно-методичних розробок, що ґрунтуються на засадах рефлексивної психології. До останніх можна віднести такі «проривні напрями» використання рефлексивного підходу на практиці, як проблематика підтримки управлінської діяльності в сучасних умовах комп'ютеризації (суб'єкто-орієнтована концепція В. Лепського, праці І. Беляєва, С. Григор'єва, В. Максимова), збільшення питомої ваги рефлексивного підходу у сфері освіти (школа В. Давидова, праці В. Рубцова, І. Семенова, авторські школи позашкільних дошкільників Г. Щедровицького) [5, 7].

Отже, істотне розширення поля філософсько-психологічного аналізу рефлексії у поєднанні із збільшенням комплексних, міждисциплінарних розробок зазначеної проблеми, узагальненням різнопланових пошукувань у сфері вивчення рефлексії призвело до інституалізації рефлексивної психології та виділення її в самостійну галузь психологічної науки.

Висновки

1. Важливим фактором розвитку сучасної психологічної науки є комплексність, міждисциплінарність та системність її досліджень, звернення до проблем ефективної організації та самоорганізації інтелектуального знання, що неможливе без усвідомлення рефлексивних механізмів і норм його функціонування. Дослідження рефлексивної проблематики, які проводяться у предметному форматі більшості гілок психологічного знання, розширення поля традиційних напрямів вивчення рефлексії та наявність міждисциплінарних досліджень показали складність, комплексність і багаторівневність структури даного феномена.

2. На розвиток психологічних досліджень рефлексії, розроблення її теоретичних, методичних і експериментальних напрацювань істотний вплив мали методологічні орієнтації різних типів — природничо-наукової, інженерно-технологічної, формально-консцієнтальної, гуманітарно-культурологічної, системно-методологічної, характер взаємодії яких мав синхронічний тип і виявив генералізуючу дію. Саме цим пояснюється лавиноподібне зростання кількості наукових розвідок з психологічних досліджень рефлексії в останнє десятиліття.

3. Розвиток рефлексивно-методологічного підходу в психології привів до зародження та інституалізації такого її напрямку як рефлексивна психологія, забезпечив їй необхідну теоретико-методичну базу. Критичний аналіз трансформації рефлексивно-психологічних досліджень в особливу галузь гуманітарного знання — рефлексивну психологію — дає змогу констатувати наявність таких об'єктивних показників даного процесу, як, по-перше, різке та інтенсивне зростання публікацій у наукових виданнях; по-друге, виникнення наукових і науково-практичних конференцій з нової предметної, по-третє; широке впровадження у різні сфери соціальної практики (управління, охорону здоров'я, освіту) організаційно-методичних розробок, що ґрунтуються на засадах рефлексивної психології.

ЛІТЕРАТУРА

- Бажанов В.А. Рефлексия в современном науковедении / В.А. Бажанов // Рефлексивные процессы и управление. — 2002. — № 2. — Т. 2. — С. 73–89.
- Бугерко Я.М. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Я.М. Бугерко. — Одеса, 2009. — 21 с.
- Бугерко Я.М. Рефлексивно-аксіологічні засади інноваційної освіти / Я.М. Бугерко // Актуальні проблеми психології / за ред. С.Д. Максименка. — К. : Главник, 2008. — Т. X. — Вип. 8. — С. 97–106.
- Найдыонов М.І. Формування системи рефлексивного управління в організаціях / М.І. Найдыонов. — К. : Міленіум, 2008. — 484 с.
- Научное и социокультурное значение рефлексивного движения в России: материалы «круглого стола» 05.03.2001 Ин-та психологии РАН // Рефлексивные процессы и управление. — 2001. — № 1. — Т. 1. — С. 6–10.

- Петровский А.В. Теоретическая психология : учеб. пособие для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. — М. : Изд. центр «Академия», 2001. — 496 с.
- Рефлексивные процессы и управление: тезисы V Междунар. симпозиума, 11–13 октября 2001 г. Москва, под ред. В.Е. Лепского. — М. : Ин-т философии РАН, 2005. — 282 с.
- Роменець В.А. Історія психології ХХ століття : навч. посіб. / В.А. Роменець, І.П. Маноха. — К. : Вид-во «Либрис», 1998. — 992 с.
- Семенов И.Н. Методологическая концепция рефлексивной инноватики и философии образования / И.С. Ладенко / И.Н. Семенов. — Режим доступа: <http://kudol.narod.ru/LADEN/laden1.html>
- Степанов С.Ю. Психология творчества и рефлексии в современных социальных практиках / С.Ю. Степанов. — Режим доступа: <http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/reflexy.pdf>

Бугерко Я.Н.

РЕФЛЕКСИВНАЯ ПСИХОЛОГИЯ КАК ОТРАСЛЬ СОВРЕМЕННОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ

В статье рассматривается специфика метатеоретических исследований как особой формы рефлексивности научного знания. Показано, что накопление, дифференциация и интеграция знаний о рефлексии создает определенный «метауровень» научного сознания, на котором происходит отказ от привычных стереотипов мышления, а организация научной деятельности перестраивается таким образом, что позволяет перейти от сциенталистской парадигмы к более широкому концептуально рефлексивной культурологии.

На основе анализа развития философско-психологических исследований из рефлексивной проблематики показаны особенности трансформации рефлексивно-психологических исследований в особую отрасль гуманитарного знания — рефлексивную психологию. Определены принципиальные условия и объективные показатели отмеченного процесса, в частности такие, как резкий и интенсивный рост публикаций в научных изданиях, возникновение научных и научно-практических конференций по новой предметной проблематике, широкое внедрение в разные сферы социальной практики (управление, здравоохранение, образование) методических разработок, которые основываются на принципах рефлексивной психологии.

Показаны этапы институализации рефлексивной психологии, превращения ее из научного движения, которым она стала в последней трети ХХ в., в научную дисциплину.

Ключевые слова: рефлексивная психология, практика рефлексирования, рефлексивно-методологический подход, рефлексивная культурология.

Бугерко Ю.Н.

THE REFLEXIVE PSYCHOLOGY AS INDUSTRY OF MODERN PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE

The specific character of meta theoretical researches as a special form of scientific knowledge reflection is examined in the article. It is revealed that the accumulation, differentiation and integration of knowledge about the reflection creates certain «metalevel» of scientific consciousness where the rejection of usual thought stereotypes is observed. Besides, scientific activity organization reforms in such a way that it allows to pass from a scientific paradigm to wider concept of reflexive culture.

The peculiarities of reflexive psychological researches transformation into the special humanitarian industry i.e. reflexive psychology are described in the article. The principle conditions, objective indexes of the above-mentioned process as intensive increasing publications in scientific conferences on a new subject, a wide introduction in the different spheres of social practice (management, health protection, education) are determined.

The stages of reflexive psychology institutionalization, its transformation from the scientific movement in the end of the XX century into scientific discipline.

Key words: the reflexive psychology, practice of reflection, reflexive-methodological approach, reflexive culture.